

B E L G E L E R

TÜRK TARİH BELGELERİ DERGİSİ

Cilt: XXVIII

2007

Sayı: 32

SULTAN SENCER'İN BİZANS İMPARATORUNA MEKTUBU

ERDOĞAN MERÇİL – MEHMED KANAR

Zaman zaman edebî veya vüzerâ(vezirler) ile ilgili eserlerde siyasî olayları zikreden tarihi kaynaklarda bulunmayan bilgilere tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri de Sultan Sencer dönemine(1118-1157) ait iki mektubdur.Zikredilenlerden birincisi, bir Bizans seferi nedeniyle esir düşen Müslümanlar'ın esaretten kurtulmak için Sencer'e yazdıkları, ikincisi ise Sencer'in Bizans imparatoruna bu konuda gönderdiği mektubdur¹.

Mektuplarla ilgili olarak Türkçe tarih literatüründe çok az bilgi bulunmaktadır. İlk olarak Ord.Prof. M.Fuad Köprülü bu mektuplar hakkında bilgi veriyor (*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981,s.151-152,ikinci baskı); "**Abbâsîler'in ilk şevketli asırlarında mevcut *unique ve universel* İslâm İmparatorluğu telâkkisi, Büyük Selçuklular'la adetâ tekrar canlanıyor. Son büyük Selçuklu imparatoru sayabileceğimiz "Sencer" devrine isnat edilen bir vesika, bu telâkkinin mahiyetini göstermek bakımından çok dikkate değer: Bizanslılar tarafından esir edilen ve fena muamelelere uğratılan İslâmların kendisine gönderdiği bir şikâyetnâme üzerine, "Sencer" Bizans imparatoruna tehdid edici bir mektup yazarak, bu esirlerin derhal salıverilmesini emrediyor; aksi takdirde İslâm memleketlerindeki Hıristiyanları öldürüp ma'bedlerini tahrip ettireceğini, ve İstanbul'a kadar gelip Rumlar'dan bir eser bırakmayacağını söylüyor". Prof. Dr. M. A. Köymen ise bu konuda şunları zikretmektedir², "Sultan Sencer'in divanından Anadolu'yu istilâ ederek bir çok esirler götüren Bizans imparatoruna hitaben yazılmış olup, esir Müslümanların serbest bırakılmasını isteyen bir 'ültimatom'dur. Bu vesikanın mevsukiyeti³ münakaşa götürür. Nitekim Büyük Selçuklu tarihinde "İkinci İmparatorluk devri" adlı yazmakta olduğumuz bir yazıda bunun münakaşasını yapacağız. Anadolu halkının Sultan Sencer'e yazdığı "feryâd-nâme" ile, bu "feryâd-nâme"yi dikkate alarak, Bizans imparatoruna Sencer'in verdiği bu ültimatomun metni daha önce Muhammed Kazvinî tarafından *Cevâmîü'l-Hikâyat* 'dan alınarak neşredilmiştir (bk.*Lübâbü'l-Elbâb*,c.I,s.310-317).**

¹ Bk. Muhammad 'Avfî, *Lubâbu'l-Albâb*, nşr. E.G.Browne and Mirzâ Muhammad Ibn 'Abdu'l-Wahhab-ı Qazvinî, London, Liede 1906, I, s.310-317 ; Seyf el-Dîn Hâcî b.Nizâm Âkılî, *Âsâr el-Vüzerâ*, nşr. Mir Celâl el-Dîn Huseynî Urmevî, Tahran hş. 1327,s.239-248.

² Bk. "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Ait Münşeat Mecmuaları", *A.Ü.D.T.C.F.D. VIII.4* (Ayrı basım) s.559 not 3.

³ Mevsukiyet, güvenilirlik, belgeye dayanma, sağlamlık.

Ancak rahmetli Köymen Hoca, daha sonra kaleme aldığı *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt II, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1954, başlıklı eserinde bu konuyu dikkate almamıştır. Onun bu konuda verdiği ikinci bilgi ise *İslâm Ansiklopedisi*, Sencer maddesi s.493'tedir. Köymen burada, "**Diyarbakir bölgesi halkının kendilerini mâruz kaldıkları bir Bizans istilâsından kurtarması için Sencer'e gönderdikleri bir 'feryâd-nâme' ve Selçuklu hükümdarının Bizans imparatoruna hitaben yazdığı tehditâmiz mektub elimizdedir**" diyerek mektubun sağlamlığından şüphe etmemektedir.

Öte yandan Türkmenistanlı tarihçi S.G.Agacanov⁴ Rusça'dan Türkçe'ye çevrilen eserinde imparatora yazılan mektubu kullanarak şunları yazmaktadır, "**Sencer'in, Bizans İmparatoru "Kayser" adına yazdığı mektubunda Yesarib, Hicaz, Arap Irak'ı, "Şam, Mısır ve Batı eyaletlerinin" bazı kesimlerinin hâkimlerinin sultanın oğulları (vassalları) olduğu belirtilmektedir. Öte yandan sultan, "korkunç ve (kaçınılmaz) yasaya saygı gösteren, bu iklimlere(bölgelere) "ancak güç ve kudretinin küçük (çapta) etki ettiğini", gayri ihtiyari de olsa söylemektedir. Mektubda ayrıca Muizzü'd-Dünya ve'd-Din Sencer b.Melikşah'ın "hâkimiyetinin merkezi (dârül-mülk) olan Horasan'ın padişahlık tahtında oturduğuna da değinilmektedir**". Sencer'in imparatora mektubundan son bahseden tarihçi Rus G.M.Kurpalidis'tir. O, *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (İstanbul 2007, s.26-27) başlıklı eserinde bir münşeât mecmuası, *Mecmûa-yı Münşeât-i Ahd-i Selcûkiyan ve Hârizmşâhiyân ve Evâil-i Ahd-i Moğol*'da da "Sultan Sencer'in Bizans imparatoruna" mektubu bulunduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü üzere adı geçen tarihçiler mektubun varlığını kabul etmekte, ancak Bizans imparatorunun kim olduğunu ve tam olarak nereye sefer yaptığını tespit etmeden kısa bilgilerle yetinmektedirler.

Bu mektubların yazılmasına sebep olan olaylar edebî ve vüzerâ kitaplarına göre⁵, nasıl gelişmişti; "Sultan Sencer zamanında Rum meliki İslâm vilâyetlerine saldırdığında Âmid ve Meyyâfârikin sınırına kadar asker çekti ve o vilâyetleri harab etti, kadın erkek yaklaşık ellibin Müslüman esir oldu. O sınırdaki bulunan askerler Rum melikine mukavemet gösteremediler. O esirler arasında bir imam vardı, o zavallılar yanına geldiler ve ondan görüş istediler. İmam, 'en iyisi Sencer'in huzuruna bir "feryâd-nâme" yazalım, böylece durumumuz açıklanmış olsun" dedi. Sonra ulemâ ve danışmendlerden birini tayin ettiler ve yardım istemek için mektub yazdılar" (Bk. Mektubun Türkçe tercümesi).

Buna mukabil Müslümanlar'ın durumunu öğrenen Sultan Sencer derhal Bizans imparatoruna bir mektup yazarak, esirler serbest bırakılmazsa İstanbul'u başkent yapacağız diyerek onu tehdit etmişti(bk.Sencer'in mektubunun Türkçe tercümesi).

Bu mektubu Sultan Sencer'in **inşâ divanı başkanı** Muin el-Din Asamm yazmıştı⁶. Sultan Sencer tarafından Rum melikine yazıldığı ileri sürülen mektubun tahliline gelince; Adı geçen Selçuklu sultanının hükümdarlığı döneminde(1118-1157), Bizans Devleti'ni iki imparator yönetmiştir: biri Ioannes II.Kommenos(1118-1143) öteki ve oğlu Manuel I.Kommenos (1143-1180)'dur. Bunlardan sadece Ioannes II., dolayısıyla İslâm dünyasına sefer yapmıştır. Bu imparatorun seferinin esas gayesi Haçlılar yönetimindeki Antakya idi. Ioannes II. Antakya'nın kendisine itaat etmesinden sonra böylesine uygun bir fırsatı bir kenara bırakmak iste-

⁴ Bk.*Selçuklular*, Rusçadan çevirenler Ekber N.Necef /Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul 2006,s.260.

⁵ Bk. 1 nolu not.

⁶ Bir iddiaya göre bu şahıs, Ebû Tâhir Hâtuni idi,bk. *Âsâr el-Vüzerâ*, s.238 not.

medi. Adı geçen kuvvetler yani Haçlılar ile Kuzey Suriye'ye saldırdı ve Bizaa⁷ kalesi önüne gelerek kuşattı⁸. Şehir çifte surla ve kısmen de derin bir hendekle çevrilmiş olup bazı kısımlarını da kayalıklar korumaktaydı. Ancak mancınıkların taş yağmuruna surlar dayanamadı ve bir kısmı çöktü. Böylece Müslümanlar'ın cesareti kırıldı, imparatorun önünde silâhlarını bırakarak bütün mal ve mülklerini de arzetmek suretiyle sadece hayatlarının bağışlanmasını rica ettiler⁹. İmparator yedi gün süren kuşatma sonunda eman vererek şehri ele geçirdi(25 Receb 532 / 8 Nisan 1138). Ancak imparator sözünde durmadı, halktan bazılarını haince öldürdü, geri kalan erkek,kadın ve çocukları esir aldı. Bizaa halkından yaralananların sayısı beş bin sekiz yüz kişiydi. Şehrin kadisiyle ileri gelenlerinden yaklaşık dört yüz kişi de Hıristiyan oldu¹⁰. İmparator Haleb önünde başarısız kaldığında, ordusuyla bu şehre bağlı Esarib'e gitti. Oradaki Müslümanlar bu Hıristiyan ordusundan korkarak 9 Şaban /22 Nisan 1138'de Esarib'den kaçtılar. Bizanslılar burayı zabtedip Bizaa'lı esirleri burada bıraktılar¹¹. İmparator onları muhafaza etmek ve kaleyi korumak için bir grup Bizanslıyı orada görevlendirdikten sonra oradan ayrıldı.

Haleb'de bulunan Emîr Seyf el-Dîn Savar bu haberi duyduğunda yanındaki askerlerle Esarib'e gitti ve buradaki Bizanslılara saldırıp ağır bir darbe indirdi, onları öldürüp esirleri ve çoluk çocuğu¹² kurtararak geri döndü(24 Nisan 1138).Esarib'in durumu sebebiyle üzülen Haleb halkını teselli eden ve ferahlatan şey tutsakların kurtarılmasıydı¹³.

Yukarıda belirttiğimiz olaylara bakarsak, dönemin İslâm ve Bizans kaynaklarına göre Sultan Sencer döneminde Bizans imparatoru Meyyâfarıkîn ve Âmid'e her hangi bir sefer tertiblememiş, ancak Kuzey Suriye'de faaliyet göstermiştir. Bu bakımdan mektupları zikrettiğimiz kaynaklar bu konuda yanlışlardır. Ayrıca bir diğer yanlış da tutsakların sayısıdır. Edebî kaynakların elli bin olarak gösterdikleri esir sayısı, Azimî'ye göre sadece bin kişidir.

İmparatora yazılan mektubda "Sencer'in naibimiz dediği Mâveraünnehr ve Türkistan padişahı, yani Karahanlı hükümdarı bu dünyadan göçüp gitmiş, buranın halkları kimsesiz kalmıştır" ifadesi de kanaatimizce doğru değildir. Sultan Sencer döneminde Batı Karahanlılar'ın başında 526/1132'den 536/1141 'deki Karahıtaylar'ın istilâsına kadar Mahmûd b.Muhammed hüküm sürmektedir. Doğu Karahanlı Devleti'nde ise 522-553/1128-1158 tarihleri arasında İbrahim b.Ahmed(veya Harun) bulunmaktadır¹⁴. Bu dönemde Karahanlı hükümdarlarından ölen yoktur.

Ayrıca bu sırada Meyyâfarıkîn'e yaklaşık 1101-1408 tarihleri arasında Artuklular hâkimdi. Âmid(Diyarbakır)'de ise 1098-1183 tarihlerinde İnaloğulları bulunmaktaydı, yani bu iki şehir de sähipsiz değildi. Mektuplarda bu beyliklerin hiç zikri geçmemektedir. Zaten im-

⁷ Suriye'de Haleb'in doğusunda bu şehre yakın bir yerleşim merkezi, bk. M.Streck, "Büzâ'a", *İA*.

⁸ Bk. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı(1118-1176)*, yayına haz. I.Demirkent, Ankara 1995, s.17.

⁹ Bk. Niketas Khoniates, *Historia(Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*,çev.Fikret İşıltan, Ankara 1995, s.17.

¹⁰ Niketas'a göre (bk.aynı eser, s.18) , imparator burayı Urfa Haçlı kontu Joscelin II.'e bağışlamıştı.

¹¹ Kinnamos'a göre(aynı eser, s.17), imparator ele geçirdiği ganimeti Thomas 'ın idaresinde büyük bir esir kafilesiyle birlikte Antakya'ya göndermişti. Daha sonra imparator Haleb'e doğru ilerlerken aniden düşman saldırısına uğrayan Thomas ganimeti ve götürdüğü kalabalık esir kafilesini kaybetti ve canını zor kurtardı.

¹² Azimî'ye göre, bu tutsakların sayısı **bin kişi** idi, bk. *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler(H.430-538 =1038/39- 1143/44)*, yay. Ali Sevim, Ankara 1988,s.62.

¹³ Bu olaylar için bk. İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, çev.A.Özaydın,İstanbul 1987,XI,s.59 ; Azimî,s.61-62 ; İbn el-Ezrak.*Târîh Meyyâfarıkîn ve Âmid(Artuklular Kısmı)*, yay. Ahmed Savran,Erzurum 1987, s. 55 ; İbn el-Kalanisi,*History of Damascus*, nşr. H.F.Amedroz, Leyden 1908, s.265 ; I.Demirkent, "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı : Savar", *Belleten* sayı: 191-192,s.474-475.

¹⁴ Bk. C.E.Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburg 1996. s.182.

paratorun 532/1138 tarihindeki seferi sırasında Atabeg İmâd el-Din Zengi'nin çağrısıyla Bizans'a karşı Türkiye Selçuklu sultanı Mesud ve Artuklu beylerinden Kara Arslan'ın harekete geçmesiyle Ioannes II. Komnenos acele ile geri dönmüştü¹⁵.

Öte yandan , Bizans imparatorunun özellikle İslâm dünyasına askerî bir sefer yaptığı ve buna karşı Sultan Sencer'den yardım istendiği, yukarıda belirttiğimiz açıklamalar nedeniyle, büyük bir ihtimalle mümkün görünmemektedir.Nitekim İbn el-Esir'deki bir ifade(bk.Trk.trc.XI,s.60-61) de bizi desteklemektedir, “ **(Bizans) ve Haçlılar Bizaa önlerine gelince Zengi Kadı Kemâl el-Din Ebu'l-Fazl Muhammed el-Şehrizuri'yi Bağdat'a göndererek Irak Selçuklu sultanı Mesud'dan yardım istemişti**”. Bu durum doğuda bulunan Sencer'den çok,olayın geçtiği bölgeye daha yakın Bağdat'daki Irak Selçuklu sultanı Mesud'dan yardım istenmesinin daha makul olduğunu göstermektedir¹⁶. Ayrıca Köprülü ise olayı şu şekilde yorumluyor, “ **Bu mektubun mevsuk veya sahte olduğunun tetkiki, mevzuumuzun dışındadır. Çünkü, sahte bile olsa, Sencer devrindeki imparatorluk telâkkisinin mahiyetini göstermek bakımından, ehemmiyetini kaybetmez. Bu mektubta Sencer kendisini Maşrıkta Mağriba kadar bütün İslâm memleketlerinin yegane imparatoru saymakta, ve diğer hükümdarları kendisinin oğulları ve nâipleri yâni tâbi'leri olarak zikrelemektedir. Hakikaten, o devirlere ait bütün vesikalar ve tarihî vâkıalar da bunu tamamen doğruluyor** “.Sonuç olarak, bu konuda bir açık kapı bırakırsak iddiayı öne süren Muhammed Avfi ve nakilcileri,belki de Sultan Sencer'i yüceltmek ve onun İslâm imparatorluğunun yegâne temsilcisi olduğunu göstermek için böyle bir mektubun Bizans imparatoruna yazıldığını belirtmişler veya Bizaa ve Esarib'deki olayların haberini Avfi eserini kaleme aldığı tarihte (1230 yılı civarı) o şekilde hatırlamıştır.

¹⁵ Bk. M.Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s.56 ve 100.

¹⁶ Bk. Kesik, aynı eser, s. 100 not 460.

(s. 240) **RUM ESİRLERİN SULTAN SENCER'E GÖNDERDİKLERİ
ŞİKÂYETNAME**

Yüce Tanrı şöyle buyurur: “*Celâlim hakkı için, şükrederseniz, elbette size arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz, haberiniz olsun ki azâbım çok şiddetlidir.*” (Kur’ân, XIV İbrahim suresi, âyet 7)

Yüce Tanrı katından şu hitap gelmiştir. Şükredin. Kulların şükretmeleri farklılık gösterir.

Şu fâni dünyada yemekten, giyinmekten haz duyan zavallı, kendi kapasitesi ölçüsünde şükredebilir.

Halkın yönetim işlerini elinde bulunduran, kara parçalarının düzen içinde kalması varlığı ile mümkün olan, dünyanın ve insanların istikamet içinde bulunması kendi sayesinde mümkün olabilen kişi, kendisine verilen bu nimete şükretmezse, onun için şiddetli bir azap vardır.

Âlemin yönetimi -Allah görkemini devamlı kılsın- Selçuklu Devletine bırakılınca, insanların durumlarının düzeltilmesi ve dünya işlerinin düzene sokulması emredildi. Yüce Tanrı'nın bağıışı ve keremi sâyesinde, İslâm topraklarını küfrün dalâletinden korumamaktan, bozguncuların ve şirk koşanların soktukları nifağı ortadan kaldırmamaktan, İslâmın izzetini ve ülkenin azametini dünyadaki diğer meliklere kabul ettirmemekten, onları cezasız bırakmaktan hayâ ettiler.

(s.241) Bu devirde zamanın padişahı Muizzüddünyâ ve'd-dîn (dünyanın ve dinin izzetini arttıran), ikinci Zülkarneyn **Sencer b. Melikşâh** -Allah yardımcılarını aziz etsin, iktidarını kat kat güçlendirsin- dinin ve devletin düzenine düzen katmaktadır. Cihandarlık tacı ve âlemi donatma tahtı onun azametiyle, onun saltanatıyla donanmıştır, bununla da iftihar etmektedir.

Oysa şimdiki durum, öncekinin aksinedir. Âlemin efendisi, Doğunun, Batının padişahı -cihan durdukça cihandarlığı dâim olsun- **Selçuklu Devleti** için saadet vasıtası, murassa şahlık tacı için geceyi aydınlatan bir incidir, neden İslâm topraklarında küfür sancağı dikildi? Bu sancağın alemi kirlilik göklerine yükseldi. Mü'minlerin meskûn bulunduğu, mescitlerle, minberlerle süslü o diyar domuzlar tarafından kirletildi, rezillik batağı hâline dönüştü. Yoksa padişah “*Sizler sürü çobanımız ve sürülerinizden sorumlusunuz*” hadisini işitmemiş mi?

(s.242)

Âlemi yaratan ve herkesin sonunda döneceği Allah hakkı için, her başlangıcın bir sonu olacak, her lezzetin bir karşıtı, bir şiddeti olacaktır.

Allah şânını yüceltsin, sultanımız, efendimiz dünyayı donatma gözüyle çevresine gözsün. Kendisinden önceki hükümdarlar geçip gittikten sonra ülkenin yönetimi efendimize geçti. Selefleri hükümdarlıkları sırasında böyle zelilce işler yapmadılar, yarımı da düşündüler.

“*O kaçacağı gün kişinin kardeşinden ve anasından, babasından ve refikasından (eşinden) ve oğullarından, onlardan her kişinin bir şe'ni (derdi) vardır, o gün başından aşar.*” (Kur’ân, LXXX Abese suresi, âyet 74 vd.)

(s.243)

Sultanımızın saltanat döneminde -Allah ikbaline ikbal katsın- ülke sahinında ortaya çıkan bir zalimin elinden varlıklısı, varlıksızı her gecesini huzursuz geçiriyor.

Devrin padişahının Yüce Tanrı'nın celâli sâyesinde olanca azameti ve saltanatıyla onu sigaya çekmesi gerekir.

"Biz ise, kıyamet günü için mi zanlara adaleti koruz da hiçbir nefis zerrece zulmedilmez, bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getirir koruz! Hesapçı (olarak) da biz yeteriz." (Kur'ân, XXI İbrahim suresi, âyet 47)

Biz zavallılar, zulme uğramış olan Rûm esirleri Müslüman kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere, âlimi, cahili, zayıfı, güçlüsü, yoksulu, zengini yaklaşık olarak elli bin kişiyiz. Şikâyetimizi seher vakti çektiğimiz ahlarla, kanlı gözyaşlarımızla karıştırıp Yüce Allah'ın katına havale ediyoruz. *"Na gaflet basar onu ne uyku"* (Kur'ân, II Bakara suresi, âyet 255) Uyanık Tanrı hürmetine, her nefeste bir âlemi fetheden, yeryüzünün komutanı **Sencer b. Melikşâh**'a o zorbayı şikâyet ediyoruz. Devrin sultanının hâlâ uykuda olması dolayısıyla feryatlarımız arşa çıktı. Mazlumların "Yarabbi, Yarabbi" sözleri feleğin kulağında küpe oldu, âdeta dertlilerin gönül derdi yüzünden gökyüzünün perdesi karardı. Oysa cihan hâkimi Sultan, Horasan'da tahtına kaykılmış oturuyor. (s.244) Şanı yüce padişahımız *"Kasem olsun ki fecr'e ve leyâl-i aşr'e (on geceye) ve şef' u vetr'e (çifte veteke) ve geceye geçeceği sıra. Nasıl? Bunlarda bir akıl sahibi için bir kasem var değil mi?"* (Kur'ân, LXXXIX Fecr suresi, âyet 1-5) âyetinin mânasını bir düşünsün. O zaman Tanrı huzurunda verdiği sözden dönmemesi gerektiğini anlayacak. Eski meliklerin yasaları, kuralları, hazineleri, ihtiyaçları, yaptıkları güzel şeyler bu âyette buyurulmuştur. Devrin sultanı bu âyeti okumuş olmalıdır. Böyle yapanlar gayret ve izzet sahibi olacaklar, parlak ikbale ulaşacaklardır. Ama iltifat nerede, şefkat nerede, İslâm nerede, Allah'ın emirlerine uymak nerede, Allah'ın yarattıklarına karşı müşfik olmak nerede! Halimiz hakkında kulağına hiç mi haber ulaşmadı? Her hâlde vur patlasın çal oynasın eğlenmekten, aynı zamanda şeytanı bir gurur yüzünden zavallıların durumlarıyla ilgilenmiyor. **Sultan Sencer**, imdadımıza koş! **Sultan Sencer**'in elinden Tanrı'ya sığınırız, elaman! Eyvah, eyvah, imdat! İslâm'da revnak kalmadı! Âlemin, insanların hâli perperişan oldu! Şahın içki âlemleri yüzünden insanların yüreği kan ağlamaya başladı.

Biz bîçareler âleme imam olan, gayretli, şehametli, imanlı bu zâtu yüce hükümdarın katına gönderiyoruz. Rûm bîçarelerinin hâlini devrin sultanına anlatacak. (s. 245) İmdada koşanın imdadına koşulur. Âdil davranana âdil davranılır. Küçülten küçültülür. Biz bîçarelerin yenmiş hakkını al. Yüce Allah'ın azametine, kibriyâsına, celâline andolsun ki vücudundaki tüylerin milyon kat karşılığını yarın divan kurulduğunda biz adalet isteyen mazlum bîçarelerden göreceksin. *"O gün ki ne mal fayda verir, ne oğullar, ancak Allah'a selim bir kalp ile varan başka!"* (Kur'ân, XXVI Şuarâ suresi, âyet 88)

Bu mektup **Sultan Sencer**'e arzedilince, Sultan Mâverâünnehr'e yöneldi. Ceyhun kıyısında ordugâh kurdu. Rûm melikine tehdit dolu bir mektup yazılmasını emretti. Sonra Rûm'a hareket için hazırlıklara başladı.

MUÎN ASAMM'İN KALEMİYLE SULTAN SENCER'İN RÛM MELİKİNE MEKTUBU

Duyduğumuza göre, Rûm'un büyük Hıristiyan meliki İslâm diyarına gelmiş, zulme başlamış, bazı Müslümanları esir almış, kılıçtan geçirmiş, mallarını yağmalamış, talan ettirmiş, şeytanî bir gurura kapılmış, sonra bu işin akıbetini düşünmemiş. Şunu iyi bilsin ki, Seyyidülmürselin, âlemlerin Rabbının elçisi, Yüce Allah'ın emri ile Hak dinini aşikâr ettiğinde bu meseleden bütün dünya habersizdi. Yüce Allah dine, millete nusret verince, kısa zamanda bunun izleri her tarafa ulaştı, Doğu ve Batı fethedildi. *Tanrı onlardan razı olsun*, Dört Halife devrinde (s. 246) bu izler Rûm'da ve Abhaz'da da müşahede edildi. Müslümanlar'ın üstünlüğünü, kendi düşkünlüklerini, kahroluşlarını gördüler. Birçok kez yeni ordular kurup direnmeye kalktırsa da, her seferinde orada bir tarih yaşandığını gördüler. Bizim seflelerimiz devrinde ve babamın saltanatu döneminde başlarına geleni gördüler. Rûmlar'ın, Ermeniler'in ve Saklablar'ın kan izleri hâlâ askerlerimizin ve kullarımızın kılıçlarında ve mızrak uçlarında durmaktadır.

Allah'a şükürler olsun, bugünkü padişahlığımız eskisinden daha da güçlüdür. Askerler yerli yerindedir, kılıçlar çekilmiştir. Doğudan batıya her yer hükümümüz altındadır. Her ülkeyi bir evlâdımıza ve nâibimize havale ettik. Dünyanın yedi ikliminden dördüncüsü Horasan'dır. Burayı kendimize başkent yaptık. Yesrib'i, Bâbülhicâz'ı, Irâk-ı Arab'ı, Diyâr-i Şâm'ı, Mağrib vilâyetini, Mısır topraklarını ve muzâfâtını kıymetli evlâtlarımıza ve tecrübeli nâyiblerimize bıraktık. Rûm kapısına kadar o beldelerin zaptedilmesini onlara buyurduk. Siyasetimiz o tarafa az ulaştı. Bu sırada oralardaki İslâm esirlerinin mektubu geçti elimize. Otağımız doğuya dönüktü; Ceyhun'dan geçmiştik. Nâibimiz olan Mâveraünnehir ve Türkistan padişahı bu dünyadan göçüp gitmiş, buraların halkları Çin'e, Maçin'e kadar başsız kalmıştı. Biz de o tarafların melikini ve nâibini atamak istiyorduk.

Esirlerden gelen mektubu okur okumaz otağımızın yönünü batıya çevirttik. O tarafa doğru duraklamadan gelmeye azm ü cezm ettik. (s. 247) Sadece Âmid ve Meyyâfârikîn'de duracağız.

Eğer Rûm'un büyük Hıristiyan meliki İslâm esirlerini en iyi şekilde bırakmazsa, İslâm ilinden aldıklarını iade etmezse, bu cesaretinden, bu küstahlığından dolayı özür dilemezse, Rûm'dan Türkistan'a, Hindistan'dan Şam'a, Arap diyarına kadar nerede Müslüman varsa, bütün Hıristiyanları kılıçtan geçirmelerini, nerede kilise, manastır varsa yerle bir etmelerini, ahıra çevirmelerini emredeceğiz.

Maşrık'tan, Mağrip'ten, Sind'den, Hind'den, Türk'ten, Acem'den, Arap'tan büyük orduları o tarafa yollayacağız. Nal sesleriyle dağlar, denizler yerinden oynayacak. Bu orduların kalabalığı yüzünden havada uçan kuşa, karada yaşayan vuhûşa yer kalmayacak. Başkentimizi bundan böyle Kostantiniyye yapacağız.

Bilinmiş olsun ki, Rûm ordusundan büyük, küçük kimseyi sağ bırakmayacağız! Bütün Rûm'u kayserlerden, askerlerden temizleyeceğiz! Yüce Allah'ın ilâhî yardımı sâyesinde Muhammed dinini ve islâmî şîârları canlandıracağız; Rûm'un kalbinde mescit, minber yapacağız!

(s. 248) Yüce Allah ve resullerin önderi, insanlığın iftihar kaynağı Muhammed aşkına ve şehit sultan **Melikşâh**'ın ruhuna yemin ederiz ki, bahsettiğimiz esirler vatanlarına gönderilmezse, bir çocuk bile alıkoyulursa, saydıklarımızın hepsi bir bir gerçekleştirilecektir! Hepinizi âleme ibret haline getirir, Âmid ve Meyyâfârikîn dışında sadece Kostantiniyye'de makam tutarız!

FARSÇA METİN

(ص 240) فریادنامهء اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه و تعالی و قوله الحق لئن شکرتم لازینکم و لئن کفرتم ان عذابی لشدید . از حضرت صمدیت عزت آلاؤه و تقدست اسماؤه خطاب بر این جمله صادر شده است که شکر گزاری و شکر گزاریء بندگان متفاوت است. بیچاره که حظ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد ، بقدر استعداد خود شکر تواند کرد . و شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسکون و در هستیء او استقامت جهان و جهانیان . اگر شکر آن نعمت نگذارد ، ان عذابی لشدید ، و چون تفویض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادام الله جلالها میسر شد ، در عهد جهانداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهانیان ، فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلت قدرته و از کرم باری عز اسمه (ص 241) شرم داشتند ، خطهء اسلام را از ضلالت کفر ناستردن و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیده نداشتن ، و در این عهد که پادشاه روزگار معز الدنیا و الدین ذوالقرنین الثانی سنجر بن ملکشاه/عز الله انصاره و ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است ، و تاج جهانداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است ، کار بخلاف آن است که پیش از این بود . چون خداوند عالم، پادشاه مشرق و مغرب تا که جهان است ، جهاندار باد ، عقد دولت سلجوق را واسطهء سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است ، چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق ناپاکی رسانیده ؟ و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد و منابر مزین بود ، ملوث خنازیر و معدن فضایح شده ، مگر پادشاه این خبر نشنوده (ص 242) است که کلکم راع و کلکم مسنول عن رعیتہ ، بخدانی که عالم را آفریدگار است و همه را مرجع و مآب بدوست که هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی ، رأی عالی خداوندی سلطانی ، اعلی الله شأنه ، بخاطر جهان آرای نگرش کند که ملوک سالف که نوبت ملک باهتمام جانب او جز بگذشتن ایشان نرسید ، در نوبت جهانداری چنین خواری نکردند و فردای بازپسین را اندیشه داشتند . یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه و صاحبته و بنیه ، لکل امریء منهیم یومئذ (ص 243) شأن یغنیه ، چه گوید در عهد سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالک ، عمرها الله بالاقبال ، از دست جور ظالمی ممتحنی یا ضعیفی یک شب ناخوش خسب بجلال باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان مواخذت بود ، قوله تعالی و نضع الموازین القسط لیوم القیامة فلا تظلم نفس شیئا و ان کان مثقال حبه من خردل أتینا بها و کفی بنا حاسبین ، ما بیچارگان و ستم دیدگان ، اسیران روم از مخدرات و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار جانور عالم و جاهل ، ضعیف و قوی ، درویش و توانگر ، قصهء شکایت باه سحری آمیخته و بخون چشم رنگ داده ، بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی میفرستیم و از خوار کاری آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالمی درگیرد ، بان

سخت گیر دیر گیر می نالیم و بدان بیدار "لا تأخذ سنة ولا نوم" از خواب سلطان وقت گله میکنیم ، ناله از عرش در گذشت ، یارب یارب مظلومان در گوش فلک گوشوار گشت و پرده آسمان از درد دل دردمندان سیاه شد و صاحبقران جهان در خراسان بر تخت پادشاهی تن آسان نشسته ، اگر رأی عالی (ص 244) سلطان اعظم ، اعظم الله شأنه ، اقتضا کند ، تأملی فرماید ، در این آیت که خدای تعالی میفرماید: *والفجر و لیالی عشر و الشفع والوتر (الی قوله) ان ربک لبالمرصاد* ، داند که سوگند حضرت الهی را نکنی در نیاید و عهدنامه ازل را نقض پیرامن نگرود ، و ملوک گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدت و عدت جهانگیری و آثار خوب ایشان در این آیت بیان فرموده است ، آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت همراه ایشان خواهد بود و کمال اقبالش را صفت لابد منه خواهد شد ، آخر التفات خاطر کجا ، شفقت کجا ، اسلام کجا ، التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله کجا ، مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از باد باده ناب و ناله چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال بیچارگان نبرداخته است ، فریاد از سلطان سنجر ، المستغاث بالله از سلطان سنجر ، زینهار زینهار ، فریاد فریاد . اسلام را رونقی نمانده است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان گشته است ، و از نوشانوش شاه دلهای مردم بجوش آمده است . ما بیچارگان و بینویان این امام عالم را فرستادیم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی و در جبلت غیرتی ، *والغیرة من الایمان* ، بخدمت بارگاه اعلی مقدس اعظم ، ضاعف الله جلاله ، تا حال بیچارگان روم را بر رأی سلطان وقت عرضه دارد ، اگر (ص 245) فریاد رسد ، فریاد رسندش و اگر داد دهد ، داد دهندش و اگر خوار گیرد ، خوار گیرندش ، و بعظمت خداوند و کبریاء و جلال او که بهر مونی که در اعضاء تو است ، هزار هزار خواهی یاف از ما بیچارگان آویخته داد خواه در مظالم اکبر خدای عادل از میل و محابا ، *بیوم لا ینفع مال و لا بنون الا من ائی الله بقلب سلیم* ، باقی رأی عالی سلطانی برتر و السلام.

چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند ، سلطان عزم ماوراءالنهر داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود ، بفرمود تا نامه نویسد بنزدیک ملک روم بتهدید هر چه تمامتر ، و عزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید ، معین اصم که صاحب دیوان انشاء بود ، نامه نوشت بدین ترتیب.

نامه سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملک المسیح عظیم الروم ببلاد اسلام آمده است و دست تعدی بر گشاده و جمعی اسلامیان را اسیر کرده و بتیغ گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شده و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غائله آن نظر ناکرده ، همانا که برو پوشیده نمانده است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد ، جمله عالم از این حدیث بیگانه بودند ، چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد ، در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین (ص 246) ، رضی الله عنهم ، آثار آن در دیار روم و ابخاز مشاهده کردند و دستبرد اهل اسلام دیدند و قهر و مخدولی خویش اگرچه بکرات لشکرها ساختند و

مقاومت نموده و مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را ، *یریبون لیطفوا نور الله باقواهم و الله متم نوره ولو كره المشركون* ، در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان عالی مقدار و حاکم وقت بودند و در عهد مبارک پدر ما که جهانداری نوبت او بود ، رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونهای رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه های شمشیر و سنانهای نیزه لشکر و بندگان مجلس ما باقیست ، *الله الحمد و المنه* که امروز جهانداری و پادشاهی زیادت از آنست و آن لشکرها برقرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بمغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نانبی تفویض فرموده ایم ، و بحکم آنکه از هفت اقلیم جهان معموره اقلیم چهارم خراسان است دار الملک خود آنجا ساختیم و یثرب و باب الحجاز و عراق عرب و دیار شام و ولایت مغرب و مملکت مصر و مضافات بفرزندان اعز و نواب کار دیده که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند ، باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده ، چون در این وقت نامه اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید ، سرآورده ما روی سوی مشرق داشت و از *جیحون* عبره فرموده بودیم که پادشاه ماوراء النهر و ترکستان که نانب ما بود ، از دنیا کناره کرده و رعایای آن ملک تا چین و ماچین مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمانیم و بنانبی بسپاریم ، و آن پادشاهی و ملک بوی تسلیم کنیم . چون استغاثت نامه اسیران بخواندیم ، حالی بفرمودیم تا دهلیز سرآورده ما را بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که بر آن سمت رانیم و (ص 247) هیچ جای مقام نکنیم الا بآمد و میافارقین ، و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار *جل و علا* که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران اسلام را بنیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند، باز نرساند و عذر آن تهور و جسارت نخواهد ، فرمان دهیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام و دیار عرب هرکجا آفریده باشد ، بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بگذرانند و هر دیری و معبدی و کلیسایی که در کل بلاد است ، با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند ، و بفرمانیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترک و عجم و عرب لشکرهای گران بر آن سمت روان گردانند ، چنانکه دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید ، وحوش را در صحرا و طیور را در هوا از کثرت ایشان جای نماند و دار الملک جهانداری بعد ازین *بقسطنطنیه* فرمانیم تا دانند و هیچ آفریده را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم و جمله روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمانیم و بتأیید یزدانی و فر سبحانی دین و ملت محمدی و شعائر اسلام را رونق داده و مسجد و منبر در قلب روم سازیم ، و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجاه و منزلت پیشوای رسل و مفخر بشر محمد مصطفی (ص 248) *صلی الله علیه و آله* و سلم و بروان سلطان شهید *ملکشاه* که آن اسیران را اگر بر این جمله که فرمودیم ، باوطن و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند ، هرچه بر لفظ مبارک رانیم و بقلم آورد و بنوشت ، جمله بجای آریم و ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین هیچ جای مقام نسازیم الا *بقسطنطنیه* .

فریادنامهٔ اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه و تعالی و قوله الحق: لئن شكرتم لازیدنکم و لئن كفرتم ان عذابی لشدید، از حضرت سمدیت عزت آلاؤه و تقدست اسماؤه خطاب بر این جمله صادر شده است که شکر گزارید و شکر گزاری بندگان متفاوت است بیچاره که حفظ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد و شخصی که زمام امور جهورد در دست او باشد و در وجود او نبات و نظام ربیع^(۱) مسکون و در هستی او استقامت^(۲) جهان و جهانیان، اگر شکر آن نعمت نگذارد؛ ان عذابى لشدید، و چون تفویض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادا مآلله جلالها میسر شد در عهد جهانداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهانیان^(۳) فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت قدرته و از کرم باری عزّاسمه

- (۱) «ربیع» در تصحیح نیست.
 (۲) در تصحیح: «اقامت».
 (۳) در تصحیح: «جهانداری».

(بقیة باورقی صفحه قبل)

میافارین آورده بودند همه را لباس دادند و توشه فرمود و جمله را باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که، بیک نامه کار لشکری کفایت کند، این است.
 علامه قزوینی میرزا محمد خان مرحوم در تعلیقات خود بلباب الالباب نسبت باین نامه چنین گفته:

«عین نغیرنامهٔ اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین الدین اسم مصنف این کتاب نورالدین محمد عوفی در کتاب جوامع الحکایات ولوامع- الروایات در باب هجدهم از قسم اول ذکر میکند و همچنین سیف الدین العقیلی در کتاب آثار الوزراء در ترجمهٔ تغار بک کاشغری از وزراء سنجر، و آن بلاشک منقول از جوامع- الحکایات است و بی مناسبت نیست که در این موضع آن هر دو نامه را نقل نمایم، برای (بقیة باورقی در صفحه بعد)

شرم داشتند خطهٔ اسلام را از ضلالت کفر ناستردن و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم^(۱) ناکردن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیده نداشتن و در این عهد که پادشاه روزگار معزالدنیا و الدین ذوالقرنین الثانی سنجربن ملکشاه - أعز الله انصاره و ضاعف اقتداره - نظام افزای دین و دولت است و تاج جهاننداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار بخلاف آن است که پیش از این بود، چون خداوند عالم پادشاه مشرق و مغرب تا- که^(۲) جهان است جهاندار باد - عقد دولت سلجوق را واسطهٔ سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است چرا^(۳) عالم کفر در دیار اسلام بر افراشته‌اند و منجوق کفر سر بعیوق ناپاکی رسانیده و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد و منابر مزین بود ملوث^(۴) خنازیر و معدن فضایح شده مگر پادشاه این خیر نشنوده

(۱) در اصل : « محو » .

(۲) در تصحیح « که تا » لیکن در آثار الوزراء : « مصراع : تا که » .

(۳) در اصل : « امروز چرا » .

(۴) چنانکه مرحوم قزوینی فرموده: « باید [ملوث] اسم مکان از باب تفعیل باشد » .

(بقیهٔ پاورقی صفحهٔ قبل)

تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و یک نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است، آنگاه به مرفی نسخ نامبرده پرداخته و ما تصحیح آن مرحوم را ملاک نقل و ايراد (مگر در بعضی موارد غیر مهم) و از آن بلفظ «تصحیح» و از نسخهٔ آثار الوزراء بلفظ «اصل» تعبیر میکنیم و هر که مطالب باشد که تمام نسخه بدلهائی را که مرحوم قزوینی یادداشت کرده ببیند مراجعه کند بتعلیقات جلد اول باب الالباب (س ۵۷۷ - ۵۸۳ چاپ جدید) .

ناگفته نماند : نظیر این قصه است آنچه آورده‌اند که در زمان معتصم واقع

شده چنانکه در این حکایت منظوم :

شیدم که در دولت معتصم اسیری گرفتار شد از عجم
(بقیهٔ پاورقی در صفحهٔ بعد)

است که: کلکم راعٍ و کلکم مسؤلٌ عن رعیتہ، بخدائی که عالم را آفریدگار است و همه را مرجع و مآب بدوست که هر اولی^(۱) را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی، رأی عالی خداوندی سلطانی - اعلی الله شأنه - بخاطر جهان آرای نگرش کند که ملوک سالف که نوبت ملک باهتمام جانب او جز بگذشتن ایشان نرسید^(۲) در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فردای باز یسین را اندیشه داشتند، یوم یفر المرء من اخیته، و امة و ایبه، و صاحبته و بنیه، لکل امری منهم یومئذ

(۱) در اصل: < الی > .

(۲) مرحوم قزوینی در توضیح این جمله فرموده: < یعنی نوبت ملک بتو جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کنایه است از اینکه نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید > .

(بقية باورقی صفحه قبل)

روان کرد از دیده‌ها سیل خون	بنالید از دست بخت زبون
که ای معتمم غافلای داد داد	اسیرت بدست مخالف فتساد
تویی شمع روشن بقانوس ملک	بتو میرسد ننگ و ناموس ملک
رعایا امان پروران توانند	همه دختران خولهران تواند
مخالف بر آشت زین گفتگو	ز روی غضب سیلانی زد برو
که الحال شاه شما معتمم	ز ابلق سواران ملک عجم
فراهم کند لشکر بی شمار	برای نجات تو گردد سوار
قضا را باندک زمان آن خبر	رسانید بیکای آن بوم و بر
ز غیرت در آمد زجا معتمم	صلازد بگردان ملک عجم
که هر کس که دارد زمردی نشان	کشد مرکب ابلقی زیر ران
ز بهر خلاصی آن یک اسیر	بر آمد زجا لشکری بی نظیر
تدارک چنان دید آن شهریار	بر آورد از جان دشمن دمار

مرحوم میرزا مهدی خان در نامه که در مثل این دو حکایت بامیر بادشاه وقت خود نوشته است این شعرها را با ایات دیگری درج کرده است هر که طالب باشد رجوع کند بانشاء میرزا مهدی خان (ص ۵۹ - ۶۲ نسخه مطبوعه در تبریز سال ۱۲۷۴) .

شان یعنی، چه گوید^(۱) در عهد سلطنت سلطان اکر در ساحت دیار ممالک - عمره الله بالاقبال - از دست جور ظالمی تمتحنی^(۲) یا ضعیفی یک شب ناخوش^(۳) خسبد بجلال باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان مؤاخذت بود قوله تعالی: و نضع الموازين القسط لیوم القیامة فلا تظلم نفس شیئاً و ان کان مثقال حبة من خردل اُتینابها و کفی بنا حاسبین، ما بیچارگان و ستم رسیدگان! اسیران روم از مخدرات و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار جانور عالم و جاهل ضعیف و قوی درویش و توانگر^(۴) قصه شکایت بآه سحری آمیخته و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی میفرستیم و از خواری آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالمی در گیرد بآن سخت گیر دیر گیر^(۵) می‌نالیم و بدان بیدار « لا تأخذہ سنة و لانوم » از خواب سلطان وقت کله می‌کنیم ناله از عرش در گذشت یا رب یا رب مظلومان در گوش فلک گوشوار گشت و پرده آسمان از درد دل دردمندان^(۶) سیاه شد و صاحبقران جهان در خراسان بر تخت پادشاهی تن آسان نشسته اکر رأی عالی

(۱) «چه گوید» در تصحیح نیست.

(۲) کذا فی الاصل و التصحیح و بنظر میرسد که «متحن» بهاء هوز باشد از

«امتنه» ای ابتذله فی الخدمة و احتقره.

(۳) در اصل: «ناخوش دل».

(۴) در اصل بجای عبارت میان دو ستاره: «زیادت از صد هزار مرد و خاتون

و ترک و تازی و عالم و جاهل و ضعیف و درویش و غنی» و بنظر می‌آید که از عبارت متن بهتر باشد.

(۵) «دیر گیر» در تصحیح نیست.

(۶) در تصحیح: «از دود دلها».

سلطان اعظم^(۱) اعظم الله شأنه اقتضا کند تأملی فرماید^(۲) در این آیت که خدای تعالی میفرماید :

والفجر و لیل و عشر و الشفق و الوتر (الی قوله) ان زبنا لیا المرصاد، داند که سو کند حضرت الهی را نکشی در نیابد^(۳) و عهدنامه ازل را نقض پیرامن نکردد و ملوک گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدت و عدت^(۴) جهانگیری و آثار خوب ایشان در این آیت بیان فرموده است آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت همراه ایشان خواهد بود و کمال اقبالتش را سفت لابد منه خواهد شد آخر التفتات خاطر کجا، شفقت کجا، اسلام کجا، التعظیم لامر الله و الشفقة علی خلق الله کجا^(۵)، مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از باد باده^(۶) ناب و ناله چنک و رباب و غرور شیطان باحوال بیچارگان نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر، المستغاث بالله از سلطان سنجر، زینهار زینهار، فریاد فریاد، اسلام را رونقی نمانده است و کار عالم و عالمیان بیچاره بر ایشان^(۷) گشته است و از نوشانوش شاه^(۸) دلهای مردم بجوش آمده است ما بیچارگان و بینوایان این امام عالم را فرستادیم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی و در جبلت غیرتی؛ و الغيرة من الايمان، بخدمت بارگاه اعلی مقدس اعظم - ضاعف الله جلاله - تا حال بیچارگان روم را بر رأی^(۹) سلطان وقت عرضه دارد اگر

(۱) در تصحیح: « اگر رأی سلطانی اعظمی » .

(۲) در اصل: « تأمل کند » .

(۳) در تصحیح: « داند که حضرت الهی را بکسی در نیابد » و بدون شك متن

درست است و مراد از « نکت » عمل کردن برخلاف قسم است چنانکه جمله تالی نیز مؤید و مؤکد همین مضمون است .

(۴) در اصل: « عده » .

(۵) « کجا » در تصحیح نیست .

(۶) در اصل: « از باده » .

(۷) در اصل: « بیچاره سیاه » .

(۸) کلمه « شاه » در اصل نیست .

(۹) در تصحیح: « تا حال ما بیچارگان بروی و رأی » .

فریادرسد فریادرسندش و اگر داد دهد داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش ^(۱) و بعظمت خداوند و کبریاء و جلال او که بهر موئی که در اعضاء تو است هزار هزار ^(۲) خواهی یافت از ما بیچارگان آویخته ^(۳) داد خواه در مظالم اکبر خدای عادل از میل و محابا؛ یوم لا ینفع مالٌ و لا بنون الا من اتى الله بقلبٍ سلیم؛ باقی رأی عالی سلطانی برتر و السلام ^(۴).

چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ماوراء النهر داشت و بر لب رود جیحون لشکر گاه کرده بود بفرمود تا نامه نویسنده بنزدیک ملک روم بتهدید هر چند تمامتر و عزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم که صاحب دیوان انشاء بود نامه نوشت بدین ترتیب:

نامه سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملک المسیح عظیم الزوم بیلا داد اسلام آمده است و دست تعدی بر کشاده و جمعی اسلامیان را اسیر کرده و بتیغ گذرانیده و اموات ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شده و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غائله آن نظر ناکرده همانا که برو پوشیده مانده است ^(۱) که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد جمله عالم از این حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب کشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین

(۱) در اصل بجای عبارت میان دو ستاره: « معلوم سلطان گرداند بعظمت خداوند

و جلال و کبریای او که در هر موئی هزار هزار خونی ».

(۲) « آویخته » در تصحیح نیست.

(۳) « و السلام » در تصحیح نیست.

(۴) در اصل: « پوشیده مانده است ».

رضی الله عنهم - آثار آن در دیار روم و ابنخاز^(۱) مشاهده کردند و دستبرد اهل اسلام دیدند و قهر و مخذولگی خویش اگر چه بکرات لشکرها ساختند و مقاومت نموده و مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را؛ یریدون ایطفوا نورالله بافواهمم والله متم نوره ولو كره المشركون، در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان عالی مقدار و حاکم وقت بودند و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت او بود رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونهای رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه های شمیر و سناهای نیزه لشکر و بندکان مجلس ما باقیست، لله الحمد و المته که امروز جهاننداری و پادشاهی زیادت از آنست و آن لشکرها برقرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بمغرب درحکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نائبی تفویض فرموده ایم و بحکم آنکه از هفت اقلیم جهان معموره اقلیم چهارم خراسان است دارالملک خود آنجا ساختیم و یثرب و باب الحجاز و عراق عرب و دیار شام و ولایت مغرب و ممالک مصر و مضافات بفرزندان اعز و نواب کار دیده که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون در این وقت نامه اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید سرایرده ما روی سوی مشرق داشت و از جیحون عبیره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النهر و ترکستان که نایب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایای آن ملک تا چین و ما چین مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائمی بسازیم^(۲) و آن پادشاهی و ملک بوی تسلیم کنیم چون استغانت نامه اسیران بخواندیم حالی بفرمودیم تادهلیز سرایرده ما را بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که بر آن سمت رانیم و

(۱) در اصل: «در دیار روم و غیره».

(۲) در تصحیح: «بنائمی بسازیم».

هیچ‌جای مقام نکنیم الا بآمد و میافارقین^(۱) و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار
 جلّ و علا که اکبر ملک‌المسیح عظیم‌الزوم جمله اسیران اسلام را بنیکوترین وجهی
 باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده‌اند باز نرساند و عذر آن تهوّر و
 جسارت نخواهد فرمان دهیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام^(۲)
 و دیار عرب هر کجا آفریده باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را یتیم قهر
 بگردانند و هر دیری و معبدی و کلیسایی که در کتب بلاد است باز مین‌راست کنند و پست
 گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و برّ و بحر
 و سند و هند و ترک و عجم و عرب لشکرهای کران بر آن سمت روان گردانند
 چنانکه دریاها و کوهها از ستم ستوران در حرکت آید و وحوش را در صحرا و طیور
 را در هوا از کثرت ایشان جای نماند و دارالملک جهان‌داری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم
 تا دانند^(۳) و هیچ آفریده را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم و جمله روم از
 قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و قر سبجانی دین و ملت^(۴) محمدی
 و شعائر اسلام را رونق داده^(۵) و مسجد و منبر در قلب روم سازیم^(۶) و بعزت و جلال
 و عظمت اینزد تعالی و بجاه و منزلت^(۷) پیشوای رسل و مفخر بشر محمد مصطفی

(۱) در اصل: « تا بدارالملک روم » .

(۲) در اصل: « و شام و شامات » .

(۳) « تا دانند » در اصل نیست .

(۴) در تصحیح: « و فر الهی بعد از این ملت » .

(۵) « رونق داده » در تصحیح نیست .

(۶) در تصحیح: « سازند » .

(۷) در تصحیح: « و بجان و سر » .

صلى الله عليه [و آله] و سلم و بروان سلطان شهيد ملكشاه كه آن اسيران را
اگر بر این جمله كه فرمودیم باوطان و بلاد خویش نرسانند و يك كودك باز گیرند
هر چه بر لفظ مبارك رانندیم و بقلم آورد و بنوشت جمله ^(۱) بجای آریم و ایشان را نکال
و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین هیچ جای مقام نسازیم الا
بقسطنطنیه ^(۲) .

معین الدین ابونصر احمد الکاشی ^(۳)

از مشاهیر کاشان است وزارت سلطان سنجر یافت و در زمان سلطان برکیارق
و سلطان محمد نیز بوزارت معهود ^(۴) بود و او را از دهقنت و تجارت اموال و استظهار
بسیار حاصل شد و در مرآت و سخاوت باقصی الغایه رسیده بود ، ابتدای حال او آن
بود که در زمان سلطان ملکشاه خواجه نظام الملک او را بنیابت امیر قماج مقرر
کرد و امیر قماج امیر الامرای سلطان بود و ابهر و ولایت زنکان و رودبار و قزوین
و طارم و الموت مجموع این ولایات از اقطاع امیر قماج بود ، خواهر زاده خود را
محمدالدین نام ^(۵) بر این اعمال و ولایات نیابت فرمود ، معین الدین خود ملازم بودی

(۱) در اصل : « و هر چه بر زبان مبارك رانند و در قلم آورده » .

(۲) در اصل : « و تا قسطنطنیه در هیچ مقام آرام نسازیم والسلام » .

(۳) این ترجمه حال مأخوذ از نسائم الاسحار است ؛ رجوع شود بص ۶۴ - ۶۹ .

(۴) در نسائم الاسحار : « موعود » .

(۵) مؤلف در این مورد مانند موارد بسیار دیگر تصرف و تلخیص کرده و از
عهده بر نیامده است بنا بر این خلل فاحش در معنی بهم رسیده چنانکه این مطلب را
در تملیقات دیوان راوندی ص ۲۱۵ - ۲۱۶ بطور مبسوط نوشته‌ام زیرا این نیابت مربوط
بناصح الملوك عزیز الحضرة ابوطاهر اسماعیل خالوی معین الدین است و محمدالدین
برادر معین الدین بوده است نه خواهر زاده او ؛ رجوع شود بنسائم الاسحار ص ۶۴ .

تا رواج کار و رونق بازار او بدانجا رسید که ولایت کاشان را بملکیت بدو دادند و در آن باب منشور سلطان بتوقيع صادر شد و همت او اقتضای آن کرد که خراج چهار ساله بر ارباب و رعیت مسلم داشت و اصحاب بیوتات قدیم را بانعام و اکرام گرانمایه مخصوص گردانید و قرضهای دوستان و اسدقای خود را از خاصه خود ادا کرد و در کاشان و ابهر و زنجان و کنجه و ازان چند مدرسه و دار الشفا بنا فرمود و در نوبت سلطنت سلطان محمد که سعد الملك آبی وزیر بود صاحب دیوان و طغرای ایشان گشت و بعد از آن مستوفی الممالک شد و چون سلطان محمد خطیر الملك را از وزارت معزول کرد معین الدین^(۱) را بر وزارت تکلیف نمود و او از آن ابا نمود و استعفا جست .

اما دو سال حلال و عقد و قبض و بسط امور ملک را مرجع او بود بوقت مراجعت سلطان سنجر از جنگ عراق بجانب خراسان معین الدین بدر ساهو بحضورت سلطان بیوست و سلطان ابالت ری بدو تفویض فرمود و او در آن شغل آثار کفایت بظهور رسانید و اموال را نقد بخزانة عامرة سلطانی میرسانید و بارسال هدایا و تحف جوانب خوانین و اقارب و ارکان دولت را بدست آورد و بعد از آنکه طغان بیگ کاشغری را از وزارت عزل کردند حضرت سلطان باستحضار معین الدین^(۲) بری فرستاد و عنایت بسیار فرمود و بمواعید خوب مستظهر گردانید معین الدین بامیدواری هر چه تمامتر متوجه خراسان گشت و تمامی اکابر عراق عجم از سادات و قضاة و مشایخ بمصاحبت او روان شدند.

بهر شهر و موضع که رسیدی اهالی آنجا را انعام و اکرام بسیار کردی چون بدارالملك مرو رسید سلطان او را بخلوت خواند و مهمات مصالح در مطارحة او

(۱) در اصل : « معین الدوله » بخلاف نسائم الاسحار .

(۲) در اصل : « معین الدوله » بخلاف نسائم الاسحار .